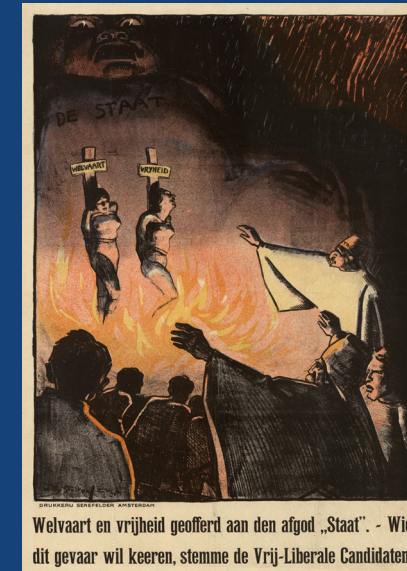

Het liberalisme is niet dogmatisch en kent daarom verschillende verschijningsvormen. Wat zijn de voornaamste? Wat hebben zij met elkaar gemeen en waarin verschillen ze? Waarom is het 'neoliberalisme' géén verschijningsvorm van het liberalisme? En in hoeverre zijn de 'liberale democratie' en de 'liberale wereldorde' voortbrengselen van het politieke liberalisme? Op deze en meer vragen geeft dit boekje een beknopt antwoord.

Varianten van liberalisme

Varianten van liberalisme Substromingen, schijnvormen en representanten

Patrick van Schie

'If a person possesses any tolerable amount of common sense and experience, his own mode of laying out his existence is the best, not because it is the best in itself, but because it is his own mode.'
John Stuart Mill

'We take freedom for granted, and because of this we don't understand how incredibly vulnerable it is.'
Niall Ferguson

Patrick van Schie is historicus en directeur van de TeldersStichting, het wetenschappelijk bureau ten behoeve van het liberalisme gelieerd aan de VVD. Hij promoveerde op *Vrijheidsstreven in verdrukking. Liberale partijpolitiek in Nederland 1901-1940* (2005). Verder was hij mede-auteur van o.a. *Het Liberalenboek* (2011), *Neoliberalisme: een politieke fictie* (2014), *Sociaal-liberalisme* (2014) en *De liberale strijd voor vrouwenkiesrecht* (2019)

TeldersStichting

omdat kennis ertoe doet

Varianten van liberalisme Substromingen, schijnvormen en representanten

Patrick van Schie

Prof. mr. B.M. TeldersStichting

Mauritskade 21

2514 HD Den Haag

070-3631948

info@teldersstichting.nl

www.teldersstichting.nl

Copyright © 2021 Teldersstichting - Den Haag

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zetwerk en druk: Oranje/Van Loon B.V.

Afbeelding omslag: Willy Sluiter, Welvaart en vrijheid geofferd aan den afgod 'Staat'.

ISBN: 9789073896833

Trefwoorden: liberalisme, klassiek-liberalisme, sociaal-liberalisme-

Prijs: € 5,-

Voorwoord

Het wemelt van uitdrukkingen met het woord 'liberaal' erin maar wat betekenen ze? Waar staat bijvoorbeeld een klassiek-liberaal voor? En een sociaal-liberaal? Een *liberal* in de Verenigde Staten? En wat is toch dat neoliberalisme, waar je tegenwoordig zoveel over hoort?

Kennelijk heb je liberalisme in allerlei soorten en maten. En het lastige is dat blijkbaar niet iedereen bij die verschillende soorten liberalisme aan hetzelfde denkt. Om de spraakverwarring die dit oplevert te beteugelen vroeg oud-*Elsevier*-journalist Syp Wynia mij in het najaar van 2020 voor zijn www.wyniasweek.nl een of twee essays te schrijven die als het ware meteen een mini-woordenboekje zouden bevatten. Het zijn uiteindelijk vier essays geworden. Zij werden in de maanden oktober en november gepubliceerd op www.wyniasweek.nl.

De essays behandelen lang niet alle termen waarin het woord 'liberaal' voorkomt. Ik heb mij beperkt tot de belangrijkste zodat de lezer enige ordening in de 'chaos' wordt geboden. Omdat het liberalisme geen dogmatische politieke stroming is, doen zich tal van varianten voor. In zekere zin zijn er zoveel soorten liberalisme als er liberalen zijn. Toch moeten sommige elementen natuurlijk wel in iemands denken terugkomen om hem of haar werkelijk liberaal of als behorend tot een van de onderstromingen te kunnen noemen.

Hier valt ongelooflijk veel over te schrijven. En er is ook al veel over geschreven: enorme boekenkasten kunnen daarmee worden gevuld. In de genoemde essays is gekozen voor uiterste beknoptheid. Het gaat erom de kern weer te geven. Zodat de lezer een eerste houvast heeft. Net zoals je een woordenboek of encyclopedie (of Wikipedia) gebruikt.

De essays op www.wyniasweek.nl zijn natuurlijk online na te zien. Toch leest menigeen het graag nog even door op papier. Daarom hebben we ervoor gekozen dit kleine boekje in handzaam formaat te maken. De vier eerder genoemde essays vormen er de kern van, met hier en daar iets meer informatie zoals over enkele van de voornaamste representanten. Al met al is de nagestreefde beknoptheid bepalend

gebleven. Dit boekje kan in betrekkelijk korte tijd van a tot z worden gelezen, maar het kan ook worden gebruikt om een bepaalde term erop na te slaan.

Wie geen kenner is van de materie en na het lezen van dit boekje meer wil weten kan beginnen met de aan het einde geboden zeer beknopte lijst met leessuggesties. Achterin de daar genoemde boeken vindt men bovendien uitvoeriger literatuurlijsten.

Patrick van Schie
Historicus en directeur van de TeldersStichting
Januari 2021

Inhoudsopgave

1.	De kern van het liberalisme	3
	Introductie	
	De oorsprong	
	Vrijheid voorop	
	Individuele vrijheid	
	Afkeer van betutteling	
2.	Klassiek-liberalisme	13
	Een privé-sfeer met burgerrechten	
	Wantrouwen tegen machtsconcentraties	
	De staat als noodzakelijk kwaad	
3.	Sociaal-liberalisme	19
	Verwevenheid van individuen en samenleving	
	Organische maatschappijleer en harmonie	
	Met de staat, niet tegenover de staat	
	Geen recht zonder erkenning	
4.	Ontplooingsliberalisme	23
	Ontplooingsliberalisme verschilt van sociaal-liberalisme	
	Vrijwaring tegen de omgeving	
	De staat als bevrijder, mits	
	Het kernonderscheid tussen de drie substromingen	
5.	<i>Liberals</i> in de VS	27
	Scheldwoord of geuzennaam?	
	Een 'vervuild' begrip	
	Het groepsdenken van identiteitspolitici	

6.	Libertariërs en libertair	29	11.	Liberalen en de vrije markt	45
	Libertarisme als politieke denkrichting			Vermeende ‘vermarkting’ van onze samenleving	
	Libertarische partijen			Een markt voor ons allemaal	
	‘Libertair’			Grote ondernemingen houden vaak niet van de vrije markt	
7.	Oud-liberalen en jong-liberalen, vrij-liberalen en unic-liberalen	31	12.	Liberaal democratie	51
	Negentiende-eeuws liberalisme in Nederland en Thorbecke			Liberaal als boven-partijdige aanduiding	
	Oud-liberalen en jong-liberalen			Het begrip ‘liberale democratie’	
	Vrij-liberalen en unic-liberalen			Het wankele evenwicht in een democratische rechtsstaat	
8.	Vrijzinnig-democraten	37		Aan burgers zowel bescherming als de beslissende democratische stem	
	Het ontstaan van de Nederlandse vrijzinnig-democratie		13.	Liberaal wereldorde	55
	Een ‘systeemloos model’			Wat is de liberale wereldorde?	
	Meer dan één erfgenaam			Waarom wordt deze wereldorde liberaal genoemd?	
9.	D66 als ‘liberale’ partij	39		Het illiberale gehalte van de huidige wereldorde	
	Van anti-ideologisch pragmatisme naar ‘sociaal-liberalisme’			De achilleshiel van de liberale wereldorde	
	EU-federalisme is drang van bovenaf			Verder lezen	59
	Een grondrecht heb je, je hoeft er niet om te vragen				
10.	‘Neo-liberalisme’	41			
	Een veelgehoorde klacht				
	Tegenstrijdigheden				
	Niemand noemt zich ‘neoliberaal’				
	Waar komt de term dan vandaan?				
	Vergeet ‘neoliberalisme’				

Hoofdstuk 1: De kern van het liberalisme

Introductie

Voordat we op bepaalde te onderscheiden vormen van liberalisme ingaan is het zaak de kern van *alle* liberale denken weer te geven. Gelukkig is het liberalisme geen dogmatische stroming, met slechts één 'juiste' leer. Er bestaan dus wel verschillende varianten van liberalisme.

Na het aanstippen van de liberale kern zal ik drie hoofdvarianten onderscheiden. Dit is geen uitputtende opsomming, maar het zijn de drie voornaamste substromingen. Sommige van die varianten worden ook door degenen die zich als met een dergelijk etiket tooien niet altijd begrepen. 'Sociaal-liberalisme' blijkt zo'n term te zijn. Deze term wordt vaker gebezigd dan doorgrond.

Niet alles en iedereen die zich met het etiket liberaal tooit, of door anderen zo wordt aangeduid, is het ook zonder meer. Om te kunnen bepalen wie of wat echt liberaal is, moeten we eerst weten wat het inhoudt. Wat is er minimaal nodig om een bepaalde politiek – qua denkbeelden of daden – liberaal te kunnen noemen?

Monument voor de door de liberalen ontworpen Spaanse Grondwet van 1812 in Cadiz

De oorsprong

Het woord 'liberaal' is al oud, maar eeuwenlang had het geen politieke betekenis. Meestal werd er iets in de trant van ruimdenkend mee bedoeld. Nu kenmerkt dit ook hedendaagse liberalen in de politieke zin, maar daar is zeker niet alles mee gezegd. Als politiek begrip bestaat 'liberaal' sinds begin 19e eeuw (de eerste beweging die zo heette waren de Spaanse 'liberales' in 1809). In die 19e eeuw brak het liberalisme in tal van Europese landen door. Deze politieke stroming sproot voort uit Verlichtingsdenkbeelden (de Verlichting valt in de periode ruwweg tussen 1670 en 1800).

Vrijheid voorop

Vraag je de man of de vrouw hier in de straat waar liberalen voor staan, dan zal een serieus antwoord ongetwijfeld 'iets met vrijheid' bevatten. Dit is juist maar op zichzelf onderscheidt het liberalen niet. Want bijna niemand zal zich (in het Westen) tegen vrijheid verklaren, althans niet openlijk. Zelfs de anti-liberale SP omarmt de vrijheid in haar beginselprogramma. Wat maakt de vrijheid van liberalen anders?

Ten eerste zal een liberaal zodra vrijheid met andere waarden in botsing komt, aan vrijheid in beginsel voorrang geven. Vrijheid is voor liberalen niet zomaar een waarde, het is de hóógste waarde. Zo zal bij een botsing tussen vrijheid en gelijkheid, een socialist vooral meer gelijkheid willen; een liberaal verkiest dan vrijheid.

Liberalen zijn trouwens allerminst tegen gelijkheid. Vrijheid is immers iets dat iedere burger in gelijke mate toekomt. Dit vertaalt zich in het voor liberalen wezenlijke beginsel van gelijkheid voor de wet. Een staat mag de ene burger of groep burgers niet voorttrekken boven de andere. Privileges zijn uit den boze. Voor liberalen van welke snit dan ook is rechtsgelijkheid essentieel.

Individuele vrijheid

Het tweede punt waarin de liberale vrijheid zich onderscheidt is dat het gaat om de vrijheid van het individu. Andere politieke stromingen hebben het – al dan niet impliciet – vooral over collectieve vrijheden. De vrijheid van het gezin, bijvoorbeeld, de vrijheid van een sociale

groepering (zoals 'klasse') of de vrijheid van een etnisch omschreven natie. Liberalen zijn niet tegen vrijheid van bepaalde groepen, maar die mag nooit ten koste gaan van het individu.

Deze nadruk op het individu leidt vaak tot de misvatting, en de beschuldiging, dat liberalen egoïstisch zouden zijn en dat het bij hen 'ieder voor zich' is. Liberalen onderkennen wel degelijk dat de mens een sociaal wezen is, die anderen niet alleen nodig heeft maar graag ook allerlei dingen doet samen met en voor anderen. Niet voor niets heeft de liberale staatsman Thorbecke in 1848 de vrijheid van vereniging en vergadering in onze Nederlandse Grondwet verankerd.

Cruciaal voor liberalen is wel dat een individu uit vrije keuze tot zo'n vereniging toetreedt, en er elk moment weer uit kan stappen. Liberalen houden er niet van als een individu in hokjes wordt ingedeeld of daarin gevangen zit. Het vrije individu vormt voor een ware liberaal het uitgangspunt en de toetssteen van al het politieke denken en handelen.

Afkeer van betutteling

De vrijheid van het individu om zijn of haar eigen leven naar eigen inzicht vorm te geven geldt op alle terreinen, van het geestelijke tot het economische leven. Liberalen vertrouwen erop dat elke burger het beste weet wat goed voor hem is en wat bij hem past. Er zijn mensen voor wie dit niet geldt, maar zulke uitzonderingen moeten niet tot de norm worden verheven. Liberalen hebben een broertje dood aan betutteling, aan mensen en overheden die menen beter te weten wat goed voor iemand is dan de persoon in kwestie zelf. De grens van ieders handelingsvrijheid ligt waar iemand een ander in diens vrijheid aantast of hem schade berokkent. Voor zulke situaties moeten er (wettelijke) regels worden opgesteld en gehandhaafd.

Hoofdstuk 2: Klassiek-liberalisme

Een privé-sfeer met burgerrechten

Het klassiek-liberalisme is de oudste substroming. Het voert direct terug op grote denkers uit de Verlichting. Oud betekent zeker niet ‘verouderd’; hedendaagse klassiek-liberalen hebben het denken aangepast aan de tegenwoordige omstandigheden.

Klassiek-liberalen vinden het allereerst belangrijk een privé-sfeer van burgers en hun maatschappelijke organisaties (verenigingen, stichtingen, coöperaties, bedrijven en dergelijke) af te bakenen. De staat dient daar buiten te blijven. Sommige klassiek-liberalen baseren dit op de gedachte dat individuen een natuurlijke vrijheid hebben, anderen stellen dat deze vrijheid juist gedurende de historische ontwikkeling van een volk op de staat dient te worden veroverd. Hoe dan ook, de vrijheden van individuen en hun organisaties dienen wettelijk te worden verankerd.

Bij voorkeur willen klassiek-liberalen de vrijheden van burgers en hun vrijwillige verbanden wettelijk garanderen in een geschreven Grondwet. In Groot-Brittannië bestaat zo’n document niet; daar ligt constitutioneel recht verspreid vast in verschillende documenten en in (de gegroeide) *common law*. De vrijheden die bescherming moeten bieden tegen inmenging en machtsmisbruik door de staat worden burgerlijke vrijheden genoemd. Daarbij kan worden gedacht aan grondrechten zoals de uitingsvrijheid, de vrijheid van godsdienst of levensovertuiging, de (al genoemde) vrijheid van vereniging en vergadering, het huisrecht, en de onaantastbaarheid van het menselijk lichaam.

Wantrouwen tegen machtsconcentraties

Klassiek-liberalen wantrouwen macht welke buiten individuen zelf is gelegen. En waar zo’n macht dan toch noodzakelijk is, moet er worden gewaakt tegen opeenstapeling van macht en van machtsmiddelen. Daarom streven klassiek-liberalen naar – naast het scheppen van een vrije sfeer voor de burgers waarin een overheid niet mag treden – zoveel mogelijk scheiding van de overheidsmacht: in een

uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht. Deze afzonderlijke machten moeten tevens (mede) met behulp van checks and balances in toom worden gehouden.

De klassiek-liberale achterdocht ten aanzien van macht geldt evenzeer in de economie. Klassiek-liberalen zijn voor een vrije markt, niet omdat dit grote ondernemingen zo goed zou dienen maar juist omdat er op een werkelijk vrije markt concurrentie is. Zo worden de belangen van de consumenten – en dat zijn wij allemaal – het beste gediend. Op de vrije markt gelden spelregels. De overheid dient daarop toe te zien; zij moet niet zelf meespelen.

De staat als noodzakelijk kwaad

Voor klassiek-liberalen is de staat een noodzakelijk kwaad. Noodzakelijk omdat er in het onderlinge verkeer tussen burgers spelregels nodig zijn, die wanneer enkelingen deze overtreden moeten worden gehandhaafd. Wie zich aan de rechten van een ander vergrijpt, wie een ander in zijn of haar vrijheid belemmert, moet worden gestraft. Bovendien moet de vrije samenleving zelf worden beschermd tegen invasies van buitenaf. Handhaving van recht, van de binnenlandse orde, alsmede defensie tegen een aanval van buitenaf behoren tot het meest minimale takenpakket van de staat.

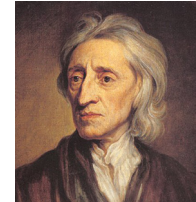
Dit wordt wel een ‘nachtwakersstaat’ genoemd. Het vormt de basis van de taken die klassiek-liberalen aan een staat willen toebedelen, maar zelden het complete pakket. Reeds Adam Smith vond in de tweede helft van de 18e eeuw dat ook het voorzien in infrastructuur (in zijn tijd wegen en waterwegen; later kwamen daar bijvoorbeeld spoorwegen, straatverlichting, riolering en soms ook telecommunicatie bij) tot dit takenpakket behoorde. Bovendien meende Smith reeds dat het verstrekken van basaal onderwijs in het belang was van zowel de burgers als de samenleving.

Over wat precies wel en wat niet tot het takenpakket van de staat behoort verschillen klassiek-liberalen onderling van mening. Maar zij zijn terughoudend de staat op tal van andere terreinen een (vooraanstaande) rol te geven. Liever vertrouwen zij op het vermogen van de burgers en de samenleving goede zaken te realiseren.

En zij menen dan wel dat de staat op een beperkt aantal terreinen noodzakelijk is, maar die staat blijft altijd ook een (potentieel) kwaad. Instanties met macht streven namelijk naar meer macht (dan nodig is) en mensen met macht over anderen zijn al te vaak geneigd hun macht te misbruiken. De Britse liberaal lord Acton verwoordde het kernachtig: ‘Alle macht corrupteert, en absolute macht corrupteert absoluut.’

John Locke

John Locke (1632-1704) wordt door menigeen gezien als de aartsvader van het (klassiek-)liberalisme, al helemaal in de Angelsaksische wereld. Voorafgaand aan zijn belangrijkste publicaties leefde hij overigens als balling in de Nederlandse Republiek, wat hem bij verschillende denkbeelden heeft beïnvloed. Zijn beroemdste these luidt dat wanneer een vorst zich vergrijpt aan lijf en/of goederen van de burgers, daarmee het ‘sociaal contract’ met deze burgers vervalt. Zij hebben dan het recht hem af te zetten. Locke stelde voorts dat de soevereiniteit nooit bij de vorst of bij volksvertegenwoordigers kan berusten maar altijd in handen dient te blijven van de gezamenlijke burgers zelf. Belangrijk zijn tevens Locke’s rechtvaardiging van particulier eigendom en zijn pleidooi voor verdraagzaamheid op religieus gebied.

Charles Montesquieu

Charles Montesquieu (1689-1755) verzette zich tegen het centralistische absolutisme in zijn vaderland, het 18e-eeuwse Frankrijk. Vrijheid kon zijns inziens het beste worden gegarandeerd door macht te spreiden. Het meest befaamd is zijn leer van de trias politica geworden: de gedachte dat overheidsmacht moet worden gesplitst tussen drie zelfstandige

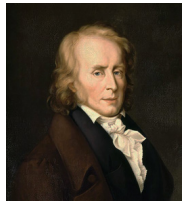
organen: de uitvoerende macht, de wetgevende macht en de rechterlijke macht. Elk van deze machten moet de eigen taak onafhankelijk, dat wil zeggen zonder inmenging van een andere macht, kunnen verrichten. Daarnaast dient machtenspreiding plaats te vinden door niet alle macht te concentreren in de hoofdstad maar zoveel mogelijk toe te kennen aan 'lagere' bestuursorganen (provincies en gemeenten).

Framers of the U.S. Constitution

De Amerikanen die in 1787 de grondwet van de jonge, onafhankelijke Verenigde Staten opstelden, onder wie Thomas Jefferson en James Madison, namen de trias politica van Montesquieu over. Maar zij vulden de machtenscheiding aan met een systeem van checks and balances. Elk van de drie machten behoudt zijn belangrijkste taak, maar een van de andere machten krijgt de mogelijkheid te interveniëren om (potentiële) machtsoverschrijding tegen te gaan. Een voorbeeld: de president kan een wet van het Congres met een veto treffen; het Congres kan dit veto ongedaan maken met een versterkte meerderheid. Een tweede voorbeeld: *impeachment*, de mogelijkheid die het Congres heeft om een president maar óók om een lid van de *Supreme Court* wegens machtsmisbruik uit het ambt te zetten.

Benjamin Constant

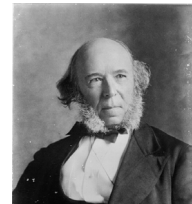
Benjamin Constant (1767-1830) was een Zwitsers romanschrijver en politiek-theoreticus, die later tevens Fransman is geworden. De Franse Revolutie en vervolgens het autocratische bewind van Napoleon maakten hem huiverig voor staatsmacht. Weliswaar zag hij het als onvermijdelijk een staat bepaalde bevoegdheden toe te kennen, maar het is dan essentieel om een privé-sfeer goed af te bakenen waar een

overheidsgezag onder geen beding binnen mag treden. Dit vormt de basis van de klassieke burgerlijke vrijheden. Vrijheid is gekoppeld aan een individu, betoogde Constant, niet zoals voorheen aan collectiviteiten (stad, gilde, kerk, et cetera). Constant is tevens de 'uitvinder' van de ministeriële verantwoordelijkheid, waardoor een parlement een minister ter verantwoording kan roepen voor daden van koning of ambtenaren. Om evenwicht in het staatsbestel te waarborgen kon het parlement beter uit twee kamers bestaan: een die de vluchtige publieke opinie weerspiegelt, en een met het oog gericht op de nationale belangen voor de langere termijn.

Herbert Spencer

Herbert Spencer (1820-1903) is enigszins in de vergetelheid geraakt maar was in zijn tijd in Engeland dé toonaangevende filosoof en socioloog. Hij ontwikkelde voor een samenleving een evolutieleer, jaren voordat Charles Darwin zo'n leer toepaste op de geleidelijke ontwikkeling en aanpassing aan hun omgeving op diersoorten. Aan de titel van Spencers voornaamste liberale werk, *The man versus the state* (1884), is al af te lezen dat hij de staat niet zag als bondgenoot van maar als een gevaar voor de burger. Hij was somber over politici die maar al te vaak in plaats van de vrijheden van hun kiezers te bewaken meedingen in de inperking ervan. Hij verweet de Liberal Party in zijn land verzaking van de eigen beginselen. De partij zou onder haar leider Gladstone op de *Tories* (conservatieven) zijn gaan lijken, beweerde Spencer, en door op de staat te leunen zelfs naar het socialisme zijn afgeleden.

Hoofdstuk 3: Sociaal-liberalisme

Verwevenheid van individuen en samenleving

Het sociaal-liberalisme is een variant van het liberalisme waarin wel wordt gehecht aan de vrije ontplooiing van het individu, maar het individu kan nooit los van zijn omgeving worden gezien. Deze omgeving raakt en maakt het individu. Er vinden voortdurend positief te waarden uitwisselingen plaats tussen individuen, sociale verbanden en de samenleving als geheel. Een individu behoort zich in deze visie niet af te zonderen, maar dient een eigen bijdrage te leveren aan de samenleving. Welke, dat is aan hem of haar te bepalen. Ontplooiing is echter niet vrijblijvend.

Organische maatschappijleer en harmonie

Zo nauw en onafscheidelijk is het verband tussen individuen en samenleving dat sociaal-liberalen het voorstellen als 'organisch'. Dit wil zeggen dat de verschillende delen, de individuen, elkaar nodig hebben zoals de delen van een menselijk of dierlijk lichaam. Een pink bijvoorbeeld heeft zijn eigen kenmerken en functie, maar kan niets zonder in verband te staan met de rest van het lichaam. Sterker: daarvan afgesneden, gaat hij dood. Zo heeft elk individu de andere individuen nodig, alsmede het hele vernuftige weefsel dat de samenleving gedurende haar ontwikkeling heeft gevormd.

Die ontwikkeling van de samenleving vindt geleidelijk in de geschiedenis plaats. Hier ontvouwt zich een wezenlijk onderscheid tussen het sociaal-liberalisme en vormen van socialisme. Socialisten geloven in een revolutionaire breuk met het verleden om hun ideale samenleving op aarde te realiseren. Daarbij gaan zij uit van een onoverbrugbare belangentegenstelling tussen verschillende klassen, in het bijzonder tussen het zogenoemde proletariaat en de bourgeoisie, die zich openbaart in een 'klassenstrijd'. Dit staat haaks op de visie van sociaal-liberalen. Zij stellen dat alle individuen en groepen van individuen in de samenleving elkaar nodig hebben. Niet strijd maar samenwerking dient dus het parool te zijn. De staat moet een dergelijke harmonieuze samenwerking bevorderen.

Met de staat, niet tegenover de staat

De staat is in het sociaal-liberalisme meer aanwezig dan in het klassiek-liberalisme. Hij moet geen taken van individuen en hun maatschappelijke verbanden overnemen, maar deze wel faciliteren en begeleiden. Sociaal-liberalen zien de staat niet zozeer als een instantie die tegenover de burgers en de samenleving staat maar, indien er eenmaal een democratie is verwezenlijkt, als een instrument van de samenleving ten goede.

Sociaal-liberalen geloven niet dat wat iemand bereikt in het leven, geheel zijn eigen verdienste is. Een succesvol ondernemer bijvoorbeeld heeft gebruik gemaakt van onderwijs en van wegen. De staat heeft aldus in de burgers 'geïnvesteerd'. Indien deze burgers vervolgens leuk verdienen, heeft de staat recht op 'rendement' over zijn investering. Belastingen worden volgens sociaal-liberalen niet zozeer aan burgers ontnomen doch vormen als het ware een winstuitkering aan de staat op basis van zijn aandelen.

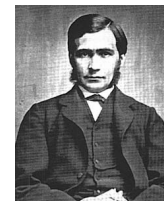
Geen recht zonder erkenning

Uit de gedachte dat de samenleving zich geleidelijk aan in de geschiedenis ontwikkelt vloeit een bijzondere sociaal-liberale kijk op de aard van het recht voort. Volgens sociaal-liberalen kan er geen sprake zijn van 'natuurrechten', van vrijheden voorafgaand aan het bestaan van een staat. Rechten ontwikkelen zich evengoed geleidelijk. Zij kunnen niet 'uit het niets', louter voortkomend uit ideeën, worden gedeclameerd maar zijn het product van een wisselwerking tussen een samenleving en de bijbehorende staat.

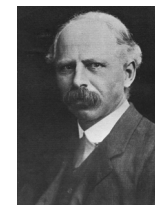
Zonder staat dus geen recht, zo menen sociaal-liberalen. Het recht van de een stelt ook niets voor zonder erkenning van dat recht door een ander. Anders gezegd: het recht van de een is de plicht van een ander. Rechten en plichten zijn twee kanten van dezelfde medaille. Dit luistert nauw. Het recht kan, menen sociaal-liberalen, niet anders dan door het vernuftige, 'organische' samenspel tussen individuele burgers, maatschappelijke verbanden en de staat tot stand komen en in stand worden gehouden.

Thomas Hill Green

Thomas Hill Green (1836-1882), hoogleraar filosofie in Oxford, wordt als een van de grondleggers van het sociaal-liberalisme beschouwd. Zijn colleges, die de basis vormden voor zijn belangrijkste boek, waren niet eenvoudig maar oefenden toch enorme invloed uit op een hele generatie van zijn studenten, zowel latere denkers als politici. De kern van Greens denken spreekt uit het volgende citaat: 'Zonder samenleving geen personen. [...] En zonder personen die elkaar erkennen als doel in zichzelf en elkaar ook zo willen behandelen, is er geen samenleving mogelijk.' Hieruit vloeit voort dat rechten pas kunnen bestaan wanneer anderen in de samenleving deze erkennen. Het liberalisme van Green is er een van individuen in hun onderlinge verbondenheid. Dit maakt dat zij tevens plichten tegenover elkaar hebben.

Leonard Trelawny Hobhouse

Leonard Trelawny Hobhouse (1864-1919) was een van de studenten van Green. Hij was eerst werkzaam als journalist, daarna werd hij de eerste hoogleraar sociologie in Groot-Brittannië. Hobhouse werkte enerzijds de ideeën van Green verder uit, anderzijds populariseerde hij ze. Zijn beknopte en zeer toegankelijke boek *Liberalism* (1911) biedt een mooie schets van de historische ontwikkeling van het liberale gedachtegoed, die volgens de schrijver logischerwijze uitmondde in de 'moderne' variant sociaal-liberalisme. Ook bij hem heerst de gedachte dat een individu tot weinig in staat zou zijn zonder de steun van andere individuen en maatschappelijke instellingen. In zijn latere werk schrok Hobhouse terug voor al te vergaande verschuiving van macht naar de gemeenschap. Hij richtte zich nu meer op het bewaken van de vrijheid van individuen binnen een sociaal-liberaal raamwerk.

José Ortega y Gasset

José Ortega y Gasset (1883-1955) was hoogleraar metafysica aan de universiteit van Madrid. Hij is de belangrijkste vertegenwoordiger van het sociaal-liberalisme in Spanje. Zijn invloed reikte echter tot ver buiten de landsgrenzen. Kern van zijn denken vormt wat hij zelf 'co-existentie' noemde: de onlosmakelijke verbondenheid tussen een individu en zijn omgeving. Deze komt goed naar voren in zijn uitspraak: 'Ik ben mijzelf en mijn omgeving, en als ik haar niet red, red ik ook mijzelf niet.' Ortega hechtte aan de bijdrage van 'excellente' individuen. Zulke individuen konden, hoewel gebonden aan hun omgeving, wel degelijk zelf vorm aan het leven geven. Anders dan bijvoorbeeld Hobhouse was hij somber over de democratie. In *De opstand der horden* (1930) schetste hij het gevaar dat de meerderheid van onnadenkende massa-mensen 'al het afwijkende, het verhevene, het persoonlijke, het verdienstelijke' onder de voet zou lopen.

Hoofdstuk 4: Ontplooingsliberalisme

Ontplooingsliberalisme verschilt van sociaal-liberalisme

Ontplooingsliberalisme en sociaal-liberalisme worden veelal door elkaar gebruikt, alsof ze inwisselbaar zijn. Dat zijn ze zeker niet. Wij zagen al dat een individu in het sociaal-liberalisme de ruimte moet hebben zich te ontplooien, maar hij heeft ook de plicht daartoe. Voor ontplooingsliberalen ligt dat anders. Zij zien het voor het individu wel als wenselijk dat hij of zij de mogelijkheid heeft tot ontplooiing, maar niet in de eerste plaats ten behoeve van de samenleving maar om zijn interesses en talenten voor eigen welzijn zo goed mogelijk te ontwikkelen. Ontplooingsliberalen kennen niet een *bepaalde* ontplooiing als de ideale uitkomst; de zelfgekozen ontplooiing als zodanig is hun ideaal.

Vrijwaring tegen de omgeving

Minstens zo belangrijk is dat een individu zich volgens ontplooingsliberalen niet per se het beste ontplooit in wisselwerking met zijn omgeving. Omdat elk individu een unieke persoonlijkheid heeft, moet hij juist gevrijwaard worden van sociale druk tot aanpassing aan zijn omgeving. Omgeving en samenleving hebben namelijk sterk de neiging individuen te willen conformeren. Dan raakt de ware aard van het individu in de knel. De 19e eeuwse Britse filosoof John Stuart Mill heeft dit omschreven als: 'Wanneer een persoon over een redelijke mate van gezond verstand en ervaring beschikt, is zijn eigen manier om invulling aan zijn leven te geven de beste, niet omdat zij in zichzelf de beste is maar omdat het zijn eigen manier is.'

De staat als bevrijder, mits

De staat heeft volgens ontplooingsliberalen onder meer de taak het individu te beschermen tegen bovengenoemde druk vanuit de omgeving. Waar klassiek-liberalen ervan overtuigd zijn dat individuen

veelal tot bloei komen in hun (zelfgekozen) samenwerkingsverbanden en sociaal-liberalen die verbanden zelfs als onontbeerlijk zien, vrezen ontplooiingsliberalen de groep soms zelfs nog meer dan de staat. Het kan nodig zijn dat de staat individuen bevrijdt uit groepen waarin zij verstrikt zijn geraakt. Let wel: niet om een collectieve kijk op het goede leven op te dringen, maar om het individu de kans te geven daar zelf invulling aan te geven.

Een manier bij uitstek om zich te ontplooiën, zichzelf en de eigen interesses te ontdekken en te ontwikkelen, is in eerste instantie natuurlijk het onderwijs. Of de staat voor dat onderwijs moet zorgen, daarover verschillen ontplooiingsliberalen onderling van mening. De grondlegger van het ontplooiingsliberalisme, Wilhelm von Humboldt, meende dat het vooral om *Selbstbildung* diende te gaan. Overigens nam dit niet weg dat hij later als minister in Pruisen in onderwijs van staatswege zou gaan voorzien.

Het kernonderscheid tussen de drie substromingen

Alle liberale substromingen houden hun oog gericht op het vrije individu. Anders zouden ze niet liberaal zijn. Maar terwijl het sociaal-liberalisme met zijn onlosmakelijke inbedding van het individu in de omgeving van de drie de *minst* individualistische is, vormt het ontplooiingsliberalisme juist de *meest* individualistische variant. Het klassiek-liberalisme bevindt zich wat dit betreft hiertussen in.

Bezien echter vanuit het takenpakket van de staat is het klassiek-liberalisme het meest terughoudend. Voor het sociaal-liberalisme is een staat daarentegen een onmisbaar instrument van een democratische samenleving, niet om zelf voor te schrijven hoe mensen moeten leven maar om een harmonieuze ontwikkeling mogelijk te maken en te begeleiden. Het ontplooiingsliberalisme zit waar het gaat om de omvang van de staat in een middenpositie (althans binnen het liberalisme), zij het wat meer neigend naar een kleine staat in de richting van het klassiek-liberale ideaal.

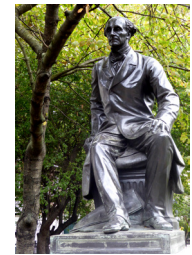
Wilhelm von Humboldt

Wilhelm von Humboldt (1767-1835), de oudere broer van bioloog en ontdekkingsreiziger Alexander, is de grondlegger van het Duitse *Bildungsliberalismus*. Als jong geleerde voltooide hij in 1792 *Ideen zu einem versuch die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen*, een pleidooi om unieke individuen niet te laten pletten door een staat met zijn uniforme regels. Het werk werd postuum, pas in 1851, gepubliceerd maar oefende grote invloed uit op John Stuart Mill. Volgens Von Humboldt is het doel van de mens gelegen in 'de hoogste en meest harmonieuze ontplooiing van zijn krachten tot één geheel'. Een individu zou daar zelf aan moeten werken. Toch zou Von Humboldt het later als minister van Onderwijs in Pruisen ook stimuleren. Zijn denken ligt voorts ten grondslag aan de klassieke onderzoeksuniversiteit, waarin een wetenschapper zijn onderzoek niet moet richten op een maatschappelijke vraag maar op zijn eigen drang naar kennisvermeerdering.

John Stuart Mill

John Stuart Mill (1806-1873) werd nog beroemder dan zijn vader, de liberale econoom en filosoof James Mill. Liberalen van verschillende richtingen kunnen hun ideeën herkennen in John Stuarts boek *On liberty* (1859). De passages dat iemands wil het beste is gewoonweg omdat het zijn wil is en de begrenzing van individuele vrijheid door het schadebeginsel – daar waar iemands handelen een ander individu schade toebrengt –, alsmede de opvatting dat een staat niets mag doen dat niet op dit schadebeginsel is gebaseerd, vormen fundamenteën van het liberale denken. Dit geldt evenzo voor het verrassend eigentijds klinkende hoofdstuk waarom de vrijheid

van meningsuiting zo ruim mogelijk moet worden genomen. Als ontplooiingsliberaal maakte Mill zich grote zorgen over de druk vanuit de omgeving op een individu om zich te conformeren. Ieder individu moet vooral zichzelf kunnen zijn. Ongebruikelijk voor zijn tijd was dat Mill aangaf dat zijn theorie in gelijke mate opging voor vrouwen als voor mannen. Gedurende zijn korte tijd als Lagerhuislid was hij de indiener van het eerste (verworpen) voorstel tot invoering van vrouwenkiesrecht in zijn land.

Hoofdstuk 5: ‘Liberals’ in de VS

Scheldwoord of geuzennaam?

In de Verenigde Staten is het woord ‘liberal’ voor Republikeinen al decennia (ruimschoots voor het tijdperk-Trump) een scheldwoord voor zeer links. Centrum-gerichte Democraten distantiëren zich ervan. Linkse Democraten gebruiken het etiket daarentegen steeds vaker als een geuzennaam.

Voor Europeanen – gewend als zij zijn aan een centrum-rechts liberalisme – is dit verwarrend. Is het Amerikaanse politieke spectrum zo rechts dat een doorsnee VVD’er daar ineens enorm links zou zijn? Dat is niet zozeer de verklaring. Het heeft er vooral mee te maken dat ‘liberals’ in de VS inhoudelijk een heel andere politiek voorstaan dan Europese liberalen.

Een ‘vervuild’ begrip

In de 19e eeuw werd de term ‘liberal’ in de VS niet veel gebruikt. Men verstond er nog wel hetzelfde onder als hier. Maar in 1927 merkte de klassiek-liberale denker Ludwig von Mises op dat de ideeën van Amerikaanse ‘liberals’ ‘in every regard are the opposite of all that liberalism meant to the preceding generations’. In plaats van voor individuele vrijheid, stond ‘liberalism’ voor meer overheidsingrijpen, planning van de economie, maakbaarheid en het streven naar nivellering van sociaal-economische ongelijkheden. Enkele jaren later vond de Amerikaanse president Herbert Hoover dat het woord ‘has been polluted and raped of all its real meaning’.

Deze vorm van ‘liberalism’ was sinds de New Deal-politiek van president Franklin Delano Roosevelt in de jaren dertig lang populair. Het was echter een politiek waar Europese sociaal-democraten meer mee hadden dan liberalen. Vanaf eind jaren zestig kwam daar een culturele component bij die ‘liberalism’ nóg minder liberaal (in de oorspronkelijke zin van het woord) maakte. Dat culturele aspect is uitgemond in de hedendaagse ‘identity politics’.

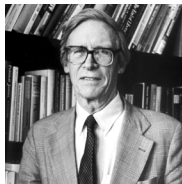
Het groepsdenken van identiteitspolitici

'Identity politics' gaat veel verder dan het liberale verlangen dat alle burgers gelijk worden behandeld. Identiteitspolitiek eist namelijk speciale groepsrechten voor minderheden, wat juist indruist tegen rechtsgelijkheid en een overheid die handelt in het algemeen belang. Identiteitspolitici beoordelen mensen op groepskenmerken; echte liberalen waarderen elk individu op zich.

Opiniepeilers vragen Amerikanen geregeld naar hun 'zelf-identificatie'. In de jaren tachtig noemde ongeveer 15% van de Amerikaanse kiezers zichzelf 'liberal'. Inmiddels is dit gegroeid naar 26% (in een recente Gallup-peiling), onder de jongste kiezers zelfs 35%. Deze kiezers zijn tegenwoordig bijna uitsluitend onder de Democraten te vinden.

John Rawls

John Rawls (1921-2002) wordt door sommigen gezien als de invloedrijkste politiek-filosoof van de 20e eeuw. Hij hield zich vooral bezig met een rechtvaardige inkomens- en vermogensverdeling, wat hem indertijd zelfs tot lieveling van tal van sociaal-democraten maakte. Ironisch genoeg was deze Amerikaanse liberal met zijn dus ook bij links populaire ideeën aan de Harvard University een ganggenoot van libertariër Nozick. Rawls' uitgangspunt is zeker niet sociaal-liberaal omdat hij startte met een gedachtenexperiment gebaseerd op individuen die geen weet hebben van elkaar. Zijn pleidooi was evenmin op nivellering gericht. Rawls meende dat indien de welvaart toeneemt deze rechtvaardig verdeeld is indien de minst bedeeden erop vooruit gaan. Dat anderen er dan in welvaart wellicht nog meer op vooruit gaan, maakt niet uit. Door te kijken naar de uitkomsten van het proces, onderscheidde Rawls zich wel nadrukkelijk van de *mainstream* aan (Europese) liberalen.

Hoofdstuk 6: Libertariërs en 'libertair'

Libertarisme als politieke denkrichting

Wat moeten Amerikanen die liberaal in de Europese zin van het woord zijn? Sommigen noemen zich 'conservative'. Maar dat is weinig verhelderend omdat daar van alles onder valt tot en met (evangelisch) religieus rechts. Klassiek-liberalen noemen zich ook wel 'libertarian', oftewel libertariër. Maar dit woord is naast een aanduiding voor klassiek-liberaal (in de VS) eveneens de benaming van een zelfstandige stroming, die radicaler is dan het klassiek-liberalisme.

Klassiek-liberalen achten een staat nodig, zij het voor een beperkt takenpakket. Libertariërs knagen liever ook aan de kerntaken van een klassiek-liberale staat. Zij willen bijvoorbeeld infrastructuur en defensie privatiseren. De meest vergaande variant van het libertarisme wordt anarcho-kapitalisme genoemd. Aanhangers hiervan delen met linkse anarchisten een immens wantrouwen tegen de staat, maar anders dan de linkse anarchisten juichen zij de vrije markt toe. Bovendien keuren zij een gewelddadige omverwerping van de bestaande politieke verhoudingen af.

Libertarische partijen

Libertariërs bewandelen de democratische weg. In de Verenigde Staten heeft de Libertarian Party aan alle presidentsverkiezingen sinds 1972 deelgenomen. Wat weinigen in Nederland weten is dat kiezers ook in 2020 op een kandidaat van deze partij konden stemmen: Jo Jorgensen (een vrouw). Zij behaalde ruim 1.855.000 stemmen, oftewel 1,2%. Het beste resultaat behaalde de partij tot nog toe in 2016: 3,3% 'nationwide', met als presidentskandidaat Gary Johnson. De meeste bekendheid dat jaar verwierf echter een andere libertariër, door (vergeefs) mee te dingen naar de Republikeinse kandidatuur: Rand Paul. Ook in Nederland bestaat een Libertarische Partij, maar zij vormt een onbeduidende splinter. Haar beste resultaat in Tweede Kamerverkiezingen was 0,05% (in 2012). Tegenwoordig noemt zij

zich Libertaire Partij.

'Libertair'

De term 'libertair' betekent vanouds echter iets anders, namelijk een volledig vrij beleid op immaterieel gebied zoals in de seksuele sfeer of inzake drugs. Het is geen correcte vertaling van 'libertarian'. Libertariërs onderschrijven weliswaar zo'n volledig ongereguleerd beleid op immaterieel gebied, maar zo'n door de cultuur uit de jaren zestig gestempeld beleid wordt in Nederland meestal voorgestaan door enkele linkse partijen, voorop D66 en GroenLinks. Op andere terreinen staat de politiek van deze partijen haaks op waar libertariërs naar streven. Libertariërs bevinden zich in Nederland rechts van de VVD, een positie die D66 en GroenLinks duidelijk niet innemen en ook zeker niet zullen willen innemen. Waar libertariërs op een breed terrein ongereguleerd beleid voorstaan, doen libertairen dat slechts op één smal gebied.

Robert Nozick

Robert Nozick (1938-2002) is op theoretisch vlak als het ware een oer-libertariër. De hoogleraar aan Harvard University maakte naam met zijn boek *Anarchy, state and utopia* (1974). Hierin betoogde hij dat op terreinen waar klassiek-liberalen een kerntaak voor een overheid zien, particulier initiatief de zaken veelal prima kan overnemen. Ongelijkheden in inkomen en vermogen zijn niet onrechtvaardig mits een en ander op rechtmatige wijze is verkregen, wat bijvoorbeeld wil zeggen *niet* door roof. Elk contract dat uit vrije wil door individuen is aangegaan dient als rechtvaardig te worden beschouwd. Volgens Nozick dient een minimale staat zich te beperken tot het waarborgen van de natuurrechten van en de contracten gesloten door individuen. Een staat die overgaat tot herverdeling pleegt onrecht, omdat hij aldus inbreuk maakt op onvervreembare eigendomsrechten. Nozick zag in belastingheffing diefstal door de staat dan wel een vorm van dwangarbeid.

Hoofdstuk 7: Oud-liberalen en jong-liberalen, vrije-liberalen en unie-liberalen

Negentiende-eeuws liberalisme in Nederland en Thorbecke

In Nederland kwam het liberalisme op in de jaren dertig en veertig van de 19e eeuw. De bekendste leider is de liberale staatsman Johan Rudolf Thorbecke, die in de periode tussen 1849 en zijn dood in 1872 leiding heeft gegeven aan drie kabinetten, gedurende in totaal negen jaar. Hij voerde tal van liberale hervormingen in. De voornaamste dateert trouwens uit de tijd voor zijn ministerschap: de Grondwet van 1848. Daarin werd het aantal burgerrechten uitgebreid, zoals het briefgeheim en de vrijheid van vereniging en vergadering. Ook voerde hij bijvoorbeeld rechtstreekse verkiezingen voor de Tweede Kamer in.

Zelf was hij nog geen minister toen hij deze voorstellen aandroeg. De minister die de grondwetsvoorstellen van Thorbecke behendig door het parlement wist te loodsen was Dirk Donker Curtius. Hij was al liberaal voordat Thorbecke het werd. Vanaf 1848 waren de liberalen meer dan een halve eeuw in de Nederlandse politiek dominant. Hun tegenstanders waren aanvankelijk de conservatieven, later kwamen daar de (vaak ook conservatieve) confessionelen bij: degenen die hun politiek baseerden op godsdienstige (vaak aan een kerkrichting gelieerde) beginselen. Socialisten dienden zich in ons land pas aan het einde van de 19e eeuw aan.

Oud-liberalen en jong-liberalen

Vlak voor Thorbeckes dood in 1872 traden in de liberale gelederen critici van Thorbecke en zijn medestanders naar voren. Zij wilden een nieuwe richting inslaan en noemden de oude richting die van 'oud-liberalen', alsof deze iets verouderds voorstonden. Zelf werden de critici 'jong-liberalen' genoemd. Zij zijn niet heel eenvoudig in een van de drie algemene substromingen van het liberalisme in te

delen. Eén bekende vertegenwoordiger is Samuel van Houten, die als jong Kamerlid als ‘rood’ bekend stond en op zijn oude dag als conservatief werd gezien. Maar eigenlijk is hij zijn hele leven een consequent klassiek-liberaal gebleven, meer dan Thorbecke ooit was. De andere grote voorman van deze jong-liberalen was Jan Kappeyne van de Coppello. Hij kan beter als een ontplooiingsliberaal worden beschouwd.

Wat beiden deelden, naast de drang tot vernieuwing, was dat zij anti-klerikaal waren ingesteld. Juist in een tijd waarin de confessionelen opkwamen wilden zij het neutrale karakter van de staat behouden, ja zelfs verstevigen. Kappeynes schoolwet uit 1878 staat er symbool voor. Die zorgde voor hogere kwaliteitseisen aan het lager onderwijs, maar Kappeyne weigerde subsidie beschikbaar te stellen voor bijzondere scholen op religieuze grondslag. Kinderen moesten op school zelfstandig leren denken, en er niet worden geïndoctrineerd met de opvattingen van pastoor of dominee.

Vrij-liberalen en unie-liberalen

De zogenoemde oud-liberalen noemden zichzelf zelden zo; zij volstonden gewoonweg met het etiket liberaal. In 1885 werd een eerste landelijke politieke organisatie van liberalen in het land opgericht: de Liberale Unie. Deze trachtte zoveel mogelijk alle liberalen te verenigen, maar hoewel zij voor die tijd veel leden trok slaagde zij er nooit in alle liberalen tot zich te trekken. Aan haar ene kant bleven liberalen die vonden dat de unie-liberalen zich te veel op de staat richtten. Het was een mengeling van wat anderen ‘oud-liberalen’ noemden en van ‘jong-liberalen’. Zelf noemden zij zich vrij-liberaal; in 1906 richtten zij de Bond van Vrije Liberalen op. Aan de andere kant van de Liberale Unie ontstond eind 19e eeuw een groep die zich niet langer liberaal wenste te noemen. Zij tooiden zich met de naam vrijzinnig-democraat [zie het volgende hoofdstuk]. Zo telde Nederland in de eerste twee decennia van de 20e eeuw naast elkaar unie-liberalen, nog altijd uit op vereniging van iedereen, aan hun rechterkant vrij-liberalen en aan hun linkerkant vrijzinnig-democraten. De naam liberaal sloeg slechts op de beide eerste

groeperingen. De drie tezamen golden wel als politiek ‘vrijzinnig’.

In 1921 kwam alsnog een vereniging, of hereniging tot stand: de Vrijheidsbond. Unie-liberalen, vrij-liberalen en enkele kleinere politieke groeperingen gingen op in deze nieuwe partij. De vrijzinnig-democraten hielden zich er echter afzijdig van. De Vrijheidsbond, die later ook wel de naam Liberale Staatspartij (LSP) droeg, is de directe voorloper van de VVD, zij het dat in de jaren 1946-1948 als een soort schakel nog de Partij van de Vrijheid (PvdV; niet te verwarren met Wilders’ Partij voor de Vrijheid, PVV) heeft gefungeerd. De VVD is in januari 1948 opgericht uit de PvdV en een groep vrijzinnig-democraten onder leiding van Pieter Oud.

Johan Rudolf Thorbecke

Johan Rudolf Thorbecke (1798-1872) is de beroemdste Nederlandse liberaal uit de 19e eeuw, en daarmee misschien een ‘klassiek’ toonbeeld van liberalisme. Toch was zijn liberalisme a-typisch. Thorbecke was namelijk sterk beïnvloed door de Duitse Romantiek, met haar organische maatschappijleer. Die invloed maakte dat hij tot ongeveer 1840 eerder als conservatief dan als liberaal gold. Naast Duitse invloed was er verwantschap met Franse liberalen zoals Constant en Guizot. Een van de hervormingen bij de grote grondwetsherziening van 1848, waaraan Thorbecke toch vooral zijn faam te danken heeft, was de invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid. Dit denkbeeld ontleende hij aan Constant. Ook de verankering van extra burgerrechten in de grondwet is bij uitstek klassiek-liberaal. Als minister deed Thorbecke voorts het nodige om het vrije handelsverkeer te bevorderen, hoewel liberale economen hem van te veel staatsingrijpen betichtten. Thorbecke bevorderde eveneens het handels- en nijverheidsonderwijs en hij stelde het onderwijs open voor meisjes.

Jan Kappeyne van de Coppello

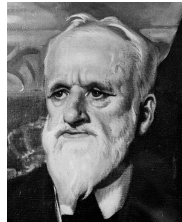
Jan Kappeyne van de Coppello (1822-1895) werd kort na de dood van Thorbecke tot 'leader' van de liberalen in de Tweede Kamer uitgeroepen. Hij had dit te danken aan een redevoering die hij eind 1874 in de Kamer hield. Daarin schetste hij de contouren van een nieuw soort liberalisme, dat wel het 'jong-liberalisme' is genoemd en dat in de vorm die Kappeyne eraan gaf als de Nederlandse variant van het ontplooiingsliberalisme kan worden gezien. De staat diende actiever te worden, maar enerzijds op klassieke terreinen als infrastructuur en 's-lands defensie anderzijds ter bescherming van individuen tegen besmettelijke ziektes en door burgers 'op onbekrompene wijze' op een peil van 'hogere beschaving' te brengen. Dit laatste hield in de zorg voor onderwijs van betere kwaliteit. Als minister, tevens leider van een kabinet, voerde hij in 1878 een schoolwet in die precies dit regelde. Het lager onderwijs diende zijns inziens openbaar te zijn omdat een kind zelfstandig moest leren nadenken. Het klaslokaal diende gevrijwaard te zijn van kerkelijke leerstellingen.

Belasting als zodanig betitelde hij als 'sociale rente'. Cort van der Linden sloot zich nooit aan bij een politieke partij maar was minister van Justitie – onder andere verantwoordelijk voor de invoering van de kinderbescherming – en tussen 1913 en 1918 premier. Hij bracht de pacificatie tot stand: de invoering van algemeen mannenkiesrecht plus evenredige vertegenwoordiging in ruil voor de (door de confessionelen verlangde) financiële gelijkstelling van het bijzonder onderwijs. Cort van der Linden was de laatste liberale minister-president van ons land totdat Mark Rutte in 2010 deze functie ging bekleden.

Pieter Cort van der Linden

Pieter Cort van der Linden (1846-1935) is een van de weinige Nederlandse liberalen die een belangrijk theoretisch werk over het liberalisme schreef en tevens op het hoogste niveau actief politicus is geweest. In zijn politieke theorie was hij Duits georiënteerd. Zijn boek *Richting en beleid der liberale partij* (1886) is het meest doorwrochte voorbeeld van sociaal-liberaal denken in Nederland. In navolging van geestverwanten over de grens maakte hij voor de belastingheffing een onderscheid tussen 'verdiend' en 'onverdiend' inkomen.

Hoofdstuk 8: Vrijzinnig-democraten

Het ontstaan van de Nederlandse vrijzinnig-democratie

Bij D66 wordt wel eens beweerd dat de partij de nazaat is van de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB), die tussen 1901 en 1946 heeft bestaan. Eind negentiende eeuw trad, als aangegeven, in de Tweede Kamer een groep parlementariërs op die ten dele sociaal-liberale wortels had maar zich niet langer liberaal wenste te noemen. Deze Kamerleden duiden zichzelf aan als 'vrijzinnig-democraten'. In 1901 richtten zij een eigen partij op: de VDB. Deze partij heeft steeds ter linkerkant van de liberalen ge opereerd en weigerde stelselmatig toenadering, ook (zoals wij zagen) toen in 1921 de tot dan toe verdeelde liberalen zich in de Vrijheidsbond verenigden.

Een 'systeemloos model'

Vrijzinnig-democraten zouden zich altijd tegen de benaming liberaal blijven keren. In hun ogen was het liberalisme passé. Het had in de 19e eeuw zijn nut gehad, maar voor de 20e eeuw zou een ideologie (zoals het liberalisme) te beknellend werken. Het alternatief dat de VDB naar eigen zeggen bood was een 'systeemloos model'. Het is niet moeilijk hierin verwantschap met het pragmatisme te herkennen dat D66 vanaf haar oprichting zei voor te staan.

Net als D66 trachtte de VDB wel kiezers uit liberale hoek te trekken door de liberale partij (destijds de Vrijheidsbond, nu de VVD) af te schilderen als 'conservatief'. Onderbouwd werd die beschuldiging (want zo was het bedoeld) toen evenmin als nu. De VDB positioneerde zich tussen de liberalen en de sociaal-democraten. De bond meende het beste uit die beide stromingen in zich te verenigen. In de praktijk keek de partij meer naar de sociaal-democraten dan naar de liberalen, omdat zij hunkerde naar de erkenning als 'progressieve' partij. Zodoende was niet het individu een richtsnoer voor haar politieke handelen maar voer zij een meer

collectivistische koers Wat dit betreft kan D66 eveneens als een erfgenaam van de VDB worden beschouwd.

Meer dan één erfgenaam

D66 kan zich echter niet als enige de erfgenaam van de VDB noemen. Als partij ging de VDB in 1946 namelijk samen met enkele andere groeperingen op in de Partij van de Arbeid. De politiek leider van de VDB was sinds 1935 Pieter Oud. Hij stond, zoals hiervoor beschreven, in 1948 aan de wieg van de VVD. Oud nam verschillende partijgenoten mee en hij heeft in de eerste vijftien jaar ook een duidelijk stempel op de VVD gedrukt.

Inhoudelijk wijkt D66 uitgerekend op enkele van haar speerpunten af van hetgeen de VDB voorstond. Vrijzinnig-democraten zagen bijvoorbeeld niets in een gekozen premier, omdat een eigen mandaat van de kiezers afbreuk zou doen aan het primaat dat bij het parlement behoorde te liggen. Daarnaast was de VDB blij in 1918 eindelijk af te geraken van het tot die tijd ook in ons land geldende districtenstelsel, terwijl D66 dat juist zou willen herinvoeren.

Hoofdstuk 9: D66 als ‘liberale’ partij

Van anti-ideologisch pragmatisme naar sociaal-liberalisme

Al met al niet is het toch niet geheel ten onrechte dat D66 in de voetsporen van de vrijzinnig-democraten wil treden. Maar hoe zit het met haar claim dat zij een sociaal-liberale partij is?

Hierboven zagen we reeds dat op de punten waar zij aanspraak kan maken erfgenaam te zijn van de VDB, dit een liberaal etiket uitsluit. Vanaf haar oprichting wilde D66 trouwens zelf niet ideologisch maar pragmatisch zijn; anderen zouden dit opportunistisch noemen. Hans van Mierlo en de zijnen vonden begrippen als ‘liberalisme’ achterhaald. Pas in 1998 sprak een meerderheid op een D66-congres uit ‘sociaal-liberaal’ te zijn, tegen de zin van de toenmalige partijleiding (onder wie Van Mierlo).

EU-federalisme is drang van bovenaf

D66 heeft sindsdien moeite gehad hier invulling aan te geven, vooral omdat de partij nooit inhoud en implicaties van het ‘sociaal-liberalisme’ heeft willen doorgronden [zie voor die inhoud het desbetreffende hoofdstuk hiervoor]. Een van de hoofdkenmerken van sociaal-liberalisme is, zo zagen we, dat individuen nooit los van elkaar maar altijd in hun sociale context moeten worden beschouwd. Met elkaar bouwen zij een samenleving op. De staat begeleidt hen hierbij, maar dient niet in een bepaalde richting te stuwen.

Eén van de gevolgtrekkingen van dit gedachtengoed is dat indien vanuit de samenleving zelf het streven opwelt naar een groter staatkundig verband dan historisch is gegroeid, dit volstrekt legitiem is. De politiek dient dit dan te faciliteren. Maar politici mogen hun beschikking over staatsmacht niet aangrijpen om burgers tegen hun zin, en in ieder geval voordat zij daaraan toe zijn, in zo’n groter staatkundig verband te dwingen. Toegepast op een belangrijk vraagstuk van de tegenwoordige tijd, mag de overdracht van bevoegdheden aan de Europese Unie volgens (echte) sociaal-liberalen

nooit uit een *top down*-drang naar federalisering voortspuiten. Precies de weg die D66 wel wenst te gaan.

Een grondrecht héb je, je hoeft er niet om te vragen

Het sociaal-liberalisme verdraagt zich ook op diverse andere terreinen slecht met standpunten van D66. Maar zelfs de bredere benaming liberaal wringt tot aan immaterieel terrein toe met speerpunten van die partij. Een goed voorbeeld is de op voorstel van D66 ingevoerde ‘actieve donorregistratie’ (ADR). Onder dit systeem wordt iedere burger die niet expliciet heeft aangegeven dat hij (of zij) na zijn dood de eigen organen niet ter beschikking stelt aan een ander, geregistreerd alsof hij daar wel zelf mee heeft ingestemd. Dit druist lijnrecht in tegen het (liberale) grondrecht op zelfbeschikking over het eigen lichaam.

Kern van de liberale leer over grondrechten is dat zij niet pas gelden als een burger zich er expliciet op beroept. De staat mag hoe dan ook niet treden in wat bij uitstek tot de privé sfeer van de burgers behoort. ADR is dan ook exemplarisch voor *anti*-liberale politiek. Het individu wordt *gepresst* zijn organen af te staan. Dat bij het niet maken van een keuze zijn of haar organen aan de gemeenschap vervallen, is ultra-collectivistisch. D66 is geen (sociaal-)liberale partij. Zij valt voor zover niet nog altijd als naar links kijkend pragmatisch misschien het beste te typeren als libertair links.

Hoofdstuk 10: ‘Neoliberalisme’

Een veelgehoorde klacht

Hugo de Jonge, voordat hij zich terugtrok als CDA-lijsttrekker enkele maanden voor de Tweede Kamerverkiezingen van maart 2021, meende in september van het jaar ervoor dat in 2020 het ‘einde van het neoliberalisme’ was ingeluid. Vóór hem beweerden tal van linkse publicisten reeds dat de corona-crisis te wijten zou zijn aan het ‘neoliberalisme’. Allerlei andere kwalen worden eveneens aan dit kennelijk duistere verschijnsel toegeschreven: van ‘doorgeschoten marktwerking’ tot de verstremgeling van *big business* met de overheid, van deregulering tot toegenomen regeldruk, enzovoort, enzovoort.

Tegenstrijdigheden

De kleine bovenstaande greep uit verschijnselen waar dit ‘neoliberalisme’ voor verantwoordelijk wordt gehouden, toont al iets vreemds aan: het zijn tegenstrijdige zaken. ‘Neoliberalisme’ moet, om één voorbeeld te nemen, óf achter deregulering zitten óf achter toegenomen regeldruk; het kan niet allebei waar zijn. In veruit de meeste gevallen waar aan het adres van het ‘neoliberalisme’ verwijten worden gemaakt, verzuimt degene die de beschuldiging uitspreekt de term te omschrijven.

Op die manier kan er van alles en nog wat onder worden geschaard. En dat is precies wat gebeurt. ‘Neoliberalisme’ is geen variant van het liberalisme. Het is een scheldwoord, dat vooral in linkse kringen wordt gebezigd voor allerlei zaken waaraan men daar een hekel heeft. Er zitten verschijnselen bij waar ook liberalen zo hun bedenkingen over hebben. Andere door de linkse critici gehekelde verschijnselen worden door liberalen positiever beoordeeld. Maar het heeft weinig zin de hele hutspot onder de noemer ‘neoliberalisme’ te bespreken.

Niemand noemt zich ‘neoliberaal’

Er is nog iets merkwaardigs met dit ‘neoliberalisme’ aan de hand. Van elke politieke stroming zijn er vertegenwoordigers te noemen.

Nu vallen er ook wel eens namen van vermeende ‘neoliberalen’. Maar niemand noemt *zichzelf* ‘neoliberaal’. Tekenend is een debat dat op 6 oktober 2020 in de Tweede Kamer plaatsvond tussen SP-Kamerlid Ronald van Raak en minister-president Mark Rutte. Van Raak noemde Rutte ‘een icoon van het neoliberalisme’. Waarop Rutte antwoordde dat hij dit ‘neoliberalisme’ niet kende. ‘Ik ben blij dat ik daar niet toe behoor, want het klinkt vreselijk eng als ik het hoor van de heer Van Raak. Maar ik ben dan ook liberaal’.

Waar komt de term dan vandaan?

Als niemand zich nu ‘neoliberaal’ noemt en ook niet duidelijk is wat het inhoudt, waar komt het verschijnsel dan vandaan? Kort na de Tweede Wereldoorlog was er een groep liberalen die een soort derde weg zocht tussen een liberale economie en een planeconomie. Onder hen heeft een enkeling wel eens met de naam neoliberal gespeeld. Het was echter geen algemeen aanvaarde benaming. De economen uit deze groep wilden ook zeker niet alles aan de markt overlaten. Integendeel, zij wilden de markt ordenen, om er de ‘scherpe kantjes’ van af te slijpen. De meest passende benaming is die van de Duitse variant: *Ordo-liberalismus*. Het is een variant die linkse mensen eigenlijk als muziek in de oren zou moeten klinken.

In de jaren tachtig werd de term ‘neoliberaal’ aan de uiterst linkerkzijde opgegraven om concurrenten te belasteren. In Nederland introduceerde toenmalig SP-leider Jan Marijnissen de term in de politiek. Zijn opzet was de PvdA – die op dat moment bezig was haar ideologische veren van zich af te schudden en een ‘derde weg’ in te slaan – in de beklagdenbank te zetten. Sociaal-democraten en andere linkse politici namen de term later zelf over als scheldwoord voor zaken die zij op hun beurt weer verafschuwden. Aldus maakte de term school, tot uiteindelijk in de CDA-top toe. Maar een verzinsel wordt niet waar door het te herhalen.

Vergeet ‘neoliberalisme’

Hoe bizar de beweringen over het ‘neoliberalisme’ nogal eens zijn blijkt bijvoorbeeld uit de linkse claim dat het verschijnsel

schuld zou dragen aan de corona-pandemie. Het COVID19-virus ontstond echter niet in een (neo)liberaal land maar in de grootste communistische dictatuur: China. Dat dit regime de klokkenluiders uit Wuhan vervolgde in plaats van meteen het virus te bestrijden, is wat de wereld bovenal in de pandemie-ellende heeft gestort.

‘Neoliberalisme’ bestaat al met al niet, behalve als scheldwoord. Degenen die de term toch in de mond nemen, geven er of blijkt van dat zij niet weten waarover zij spreken of hebben kwade bedoelingen. In beide gevallen verdienen de beweringen over het ‘neoliberalisme’ het niet serieus te worden genomen.

Hoofdstuk 11: Liberalen en de vrije markt

Vermeende 'vermarkting' van onze samenleving

Keren we terug naar het echte liberalisme. Liberalen staan een vrije markt voor. En in veel beschuldigingen aan het adres van het (niet-bestaande) 'neoliberalisme' klinkt de zorg door dat tegenwoordig alles maar wordt 'vermarkt'. Soms vermengd met klachten over het grote bedrijfsleven, de macht van multinationals zoals de 'big tech'. Wat vinden liberalen daar dan van?

Over de vraag op welke terreinen marktwerking al dan niet heilzaam is, verschillen liberalen – net als de meeste andere politieke stromingen – van mening. Maar de bewering dat 'alles' tegenwoordig maar aan de markt wordt overgelaten, is overduidelijk in strijd met de feiten. Reeds voor de corona-crisis besloeg de collectieve sector in de meeste Westerse landen 40-50% van de economie. Dit aandeel is als gevolg van de pandemie alleen maar verder gegroeid. Indien er zaken in de economie mis gaan is het zeker goed te bezien of en in hoeverre de markt faalt, maar evenzeer moet worden bekeken of de oorzaak van de problemen juist niet in de staatsinmenging is gelegen.

Een markt voor ons allemaal

Waarom hebben liberalen in beginsel een voorkeur voor de vrije markt? Dat is zeker niet omdat zij zo houden van grote ondernemingen. Adam Smith, de grondlegger van de liberale economie, was zelfs helemaal niet zo positief over de motieven van ondernemers in het algemeen. Nog minder wanneer zij de koppen bij elkaar staken: daarin zag hij 'een samenzwering tegen het publiek'. Een werkelijk vrije markt is voor ons allemaal het beste. Dat is ten principale het geval omdat iedere burger er vrije keuzes kan maken, zijn of haar eigen wensen kan volgen. Die vrije markt moet dan wel openstaan voor nieuwkomers. Alleen bij voldoende concurrentie zullen ondernemers zich genoodzaakt voelen een zo goed mogelijk

product tegen een zo laag mogelijke prijs te bieden. En worden zowel bestaande als nieuwe bedrijven geprikkeld tot innovaties.

Grote ondernemingen houden vaak niet van de vrije markt

Gevestigde ondernemingen die een groot marktaandeel hebben gedragen zich lang niet altijd als vrienden van de vrije markt. Zulke ondernemingen proberen nogal eens bij overheden voordeeltjes te bedingen, of zij verlangen protectionistische maatregelen om concurrenten te weren. Daarnaast kopen zij vaak succesvolle innovatieve concurrenten op.

De overheid heeft een rol om de markt daadwerkelijk open te houden. Dit is één van de taken die zij als marktmeester heeft. Zij dient te letten op de regels van het spel – van het bewaken van eigendomsrechten en de naleving van contracten tot aan het tegengaan van kartelvorming en belastingontwijking – waar mogelijk zonder zelf partij op de markt te worden. De staat dient een onpartijdige scheidsrechter te zijn, niet zelf als ondernemer mee te gaan spelen.

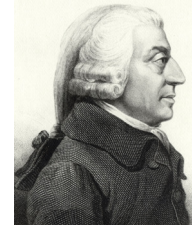
Vrijhandel

Hoe meer handel onbelemmerd – afgezien van vereisten rond bijvoorbeeld voedselveiligheid – over landsgrenzen heen kan gaan, des te optimaler een vrije markt werkt. Niet enkel als middel voor ondernemingen om winst te maken, en op die manier onze welvaart te vergroten, maar meer nog omdat de consument zo het beste wordt bediend. De goederen en diensten waaruit hij kan kiezen worden er betaalbaarder, beter en diverser van. Vrijhandel heeft voorts wereldwijd bijgedragen aan een hogere welvaart.

Bij alle verschillen die liberalen onderling kunnen hebben, is hun voorkeur voor vrijhandel vrijwel altijd een verbindende factor geweest. Zoals de vrije markt de uiting op economisch gebied is van hun algehele verlangen dat individuen hun eigen keuzes kunnen maken, zo is vrijhandel de uiting van de universele geldigheid van liberale waarden. Mooi meegenomen dat dit aan zoveel mogelijk mensen profijt brengt.

Adam Smith

Adam Smith (1723-1790) is samen met David Hume de beroemdste representant van de Schotse Verlichting. Smith was een moraalfilosoof maar hij geldt tegelijkertijd als grondlegger van de economie. In wezen is de hoofdlijn in zijn befaamde werk *The wealth of nations* (1776) dat de welvaart niet het grootst zal zijn wanneer een overheid tracht deze van bovenaf te bevorderen, zoals in het eigentijdse mercantilisme gebeurde, maar wanneer aan individuen en hun bedrijven de ruimte wordt gelaten hun eigenbelang te dienen. Een bakker staat niet midden in de nacht op omdat hij zijn dorpsgenoten zo graag van vers brood wil voorzien, maar omdat hij aan het verlangen naar vers brood hoopt te verdienen. Het prijsmechanisme zorgt ervoor dat vraag en aanbod bij elkaar komen. Door arbeidsdeling (taakspecialisatie) kan de productie worden verhoogd. Smith dichte ondernemers geen nobele motieven toe. De staat behoorde pogingen van ondernemers te weerstaan om hen voorrechten, zoals subsidies of beschermende invoerrechten, toe te kennen. Smith betoogde dat een vrije markt juist ook in het belang van de armen was. Naar de term kapitalisme zul je in zijn werk vergeefs zoeken. Smith noemde de economie die hij voorstond het 'systeem van natuurlijke vrijheid'.

Friedrich Hayek

Friedrich Hayek (1899-1992) is de bekendste vertegenwoordiger van de Oostenrijkse school in de economie. Kenmerkend voor deze school is de subjectieve waardeleer: de waarde van een product wordt niet bepaald door de hoeveelheid arbeid en kapitaal die erin zijn gestoken (zoals bijvoorbeeld zowel Smith als

Marx dacht) maar door wat de consumenten ervoor over hebben. Als politiek-filosoof brak Hayek door met zijn waarschuwing in *The road to serfdom* (1944) dat Groot-Brittannië (waar hij op dat moment woonde) via staatsplanning in de economie dreigde weg te glijden naar het socialisme. In zijn latere werk wees Hayek op de voordelen van wat hij een 'spontane orde' noemde, iets dat heel goed tot stand komt zonder bemoeienis van bovenaf. De groei van een taal is een van de voorbeelden die hij gaf. Dit gold evenzo op economisch terrein. Socialisten betogen nog wel eens dat de hedendaagse economie te complex is om aan de markt over te laten. Hayek draaide dit om: juist die complexiteit maakt dat een centrale instantie nooit kan weten welke behoeften er in de maatschappij leven.

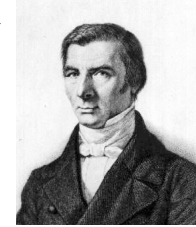
Cobden & Bright

Richard Cobden (1804-1865) en John Bright (1811-1889) worden heel vaak in één adem genoemd. Het Britse duo stond in 1839 aan de wieg van de Anti-Corn-Law-League, een pressiegroep die voor vrijhandel streed. Op dat moment golden in Groot-Brittannië onder invloed van de belangen van de grote agrariërs (veelal adellijke grootgrondbezitters, die sterk in de politiek waren vertegenwoordigd) hoge invoertarieven op graan. Het leidde in de jaren veertig van de 19e eeuw tot een gigantische hongersnood in Ierland, dat onder Groot-Brittannië viel, nadat daar de aardappelooft mislukte en de invoer van buitenlands graan te duur bleek. Cobden en Bright boekten daarna succes met hun liga; in 1846 werden de graanrechten afgeschaft. Groot-Brittannië begon aan een periode van vrijhandelspolitiek en een daarmee gelijk opgaande welvaartsstijging. Beiden geloofden dat vrijhandel de vrede zou bevorderen: immers volken die handel met elkaar dreven zouden er geen belang bij hebben dit door oorlog te laten verstoren.

Claude Frédéric Bastiat

Claude Frédéric Bastiat (1801-1850) was een van de weinige Fransen die hartstochtelijk opkwam voor het economisch liberalisme. Zijn originaliteit was niet zozeer gelegen in nieuwe gedachtenvorming als wel in het beeldend vertalen van economisch-liberale theorieën naar een breed publiek. Daarbij schuwde de journalist geen grote woorden: belastingheffing heette bij hem 'gelegaliseerde plundering'. Op ludieke wijze bestreed hij het protectionisme. Zo schetste hij een denkbeeldige petitie van Franse kaarsenmakers die het parlement vroegen de markt af te scherm van een gemene concurrent, waarmee qua prijs niet viel te wedijveren. Deze concurrent was de zon. En deze zon spande ook nog eens samen met Engeland, want als gevolg van de veelvuldige mistvorming was hij daar veel minder actief. Of het parlement maar wetgeving wilde maken om een plicht tot raamverduistering in te voeren, zodat de Franse kaarsenkamers een eerlijke kans kregen. Aldus dreef hij de spot met protectionisten.

Hoofdstuk 12: Liberale democratie

Liberaal als boven-partijdige aanduiding

Tot nog toe heb ik termen in verband met liberalisme behandeld die slaan op een ideologische of partijpolitieke stroming. Veelal om te verduidelijken wat een bepaalde substroming inhoudt, soms om enkele misvattingen recht te zetten en in één geval – het vermeende ‘neoliberalisme’ – om aan te geven dat dit niets meer is dan een verzinsel en een scheldwoord. In bijna alle gevallen (op het ‘neoliberalisme na’) hoop ik dat de lezers hierdoor meer houvast hebben waar een term werkelijk voor staat. In geval van het ‘neoliberalisme’ is te hopen dat breed wordt beseft dat degenen die het woord ‘neoliberaal’ naar iets of iemand slingeren, niet serieus hoeven te worden genomen.

Het woord ‘liberaal’ wordt daarnaast als bijvoeglijk naamwoord van andere termen gebruikt zonder dat dit een specifieke ideologische of partijpolitieke lading heeft. Daarvan wil ik twee belangrijke voorbeelden behandelen: de liberale democratie en de liberale wereldorde. In beide gevallen is het woord ‘liberaal’ in feite boven een ideologie of partijpolitiek uitgestegen maar wel uit de liberale stroming voortgekomen. De liberale elementen in beide termen zijn, in het Westen althans, bijna algemeen aanvaard en overgenomen. Ik zal tevens aanstippen hoe liberalen in ideologische zin zich tot deze veralgemeende begrippen verhouden.

Het begrip ‘liberale democratie’

Allereerst het begrip ‘liberale democratie’. Daarmee wordt niet bedoeld op een democratie waarin de liberalen aan het bewind zijn. Het is een omschrijving voor ons Westerse model van democratie. Langzaam gegroeid in West-Europa en onder invloed van West-Europese ideeën ook verankerd in Noord-Amerika, is het elders in de wereld, al dan niet met haken en ogen, later eveneens

overgenomen. Het aantal liberale democratieën fluctueert; na golven van democratisering (zoals na de val van de Muur in Midden- en Oost-Europa) zijn er helaas nogal eens landen waarin een liberale democratie weer wegglijdt naar een meer autocratische staatsvorm.

In een liberale democratie wordt de mogelijkheid van de burgers om invloed uit te oefenen op de politiek en om politici te kiezen én weg te stemmen gecombineerd met zaken als vrijheid van meningsuiting (inclusief een vrije pers), vrijheid van godsdienst, van vereniging en vergadering, en de bescherming van burgers in het algemeen tegen hun overheid. Dit wordt ook wel een democratische rechtsstaat genoemd. Het rechtsstatelijke is dan het specifiek liberale element. Het is ooit door de liberalen als politieke stroming ingebracht, maar inmiddels (bijna) gemeengoed geworden.

Het wankle evenwicht in een democratische rechtsstaat

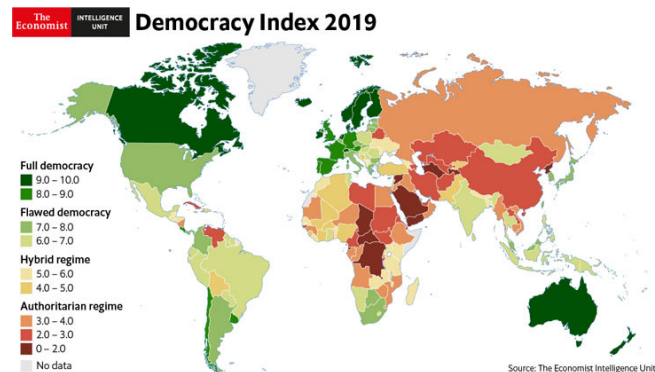
De woorden liberale democratie zijn als koppel zo gangbaar geworden dat dit de schijn wekt dat zij logisch in elkaars verlengde liggen. Maar hoewel beide elementen inderdaad goed bij elkaar passen, zit er ook een zekere spanning tussen. Op democratische wijze, met (versterkte) meerderheid, is het immers mogelijk besluiten te nemen die grondrechten ernstig kunnen beknotten. Het liberale oftewel rechtsstatelijke element dient minderheden, en alle individuele burgers, te beschermen tegen wat wel de ‘tirannie van de meerderheid’ wordt genoemd. Onze grondrechten mogen niet zomaar door een meerderheid terzijde worden geschoven.

Anderzijds heeft sinds de Tweede Wereldoorlog een proliferatie van mensenrechten plaatsgevonden. Oftewel: het aantal in verdragen vastgelegde mensenrechten is zodanig uitgedijd, dat niet langer alleen klassieke burgerrechten maar van alles en nog wat als ‘mensenrecht’ wordt aangemerkt. Daarbij geldt vaak niet uitsluitend hetgeen waarmee bij het sluiten van zo’n verdrag door gekozen volksvertegenwoordigers is ingestemd maar tevens de interpretaties die ongekozen rechters er nadien aan geven. Nu is het onvermijdelijk dat rechters wetten en verdragen die in algemene termen zijn gesteld bij toepassing op bijzondere gevallen moet interpreteren. Maar indien

rechters zelf maatschappelijke discussies in hun uitspraken gaan ‘vertalen’ om wetgeving en verdragsbepalingen ‘bij de tijd te brengen’, begeven zij zich op politiek terrein. Op die manier scheppen zij een juridisch kader buiten de democratische procedures om.

Aan burgers zowel bescherming als de beslissende democratische stem

Liberalen in ideologische zin hebben altijd gestreden voor machtscheiding en voor *checks and balances*. Rechters behoren onafhankelijk hun oordelen te kunnen vellen maar zij zijn niet onaantastbaar en zeker niet boven kritiek verheven wanneer zij zich buiten hun eigenlijke terrein begeven en politiek gaan bedrijven. Een evenwichtige democratische rechtsstaat houdt niet alleen de democratische meerderheden in toom wanneer zij grondrechten bedreigen maar evenzeer ongekozen rechters zodra zij op de stoel gaan zitten van een democratisch gekozen parlement als wetgever. In een liberale democratie verdienen burgers allereerst bescherming tegen de overheid en andere machthebbers. Maar in zo’n democratie behoren diezelfde burgers in zaken van algemeen belang de beslissende stem te hebben.

Hoofdstuk 13: Liberale wereldorde

Wat is de liberale wereldorde?

Tegenwoordig hoor je vaak dat de liberale wereldorde onder druk zou staan. Naast de ondergraving door autoritaire of ronduit dictatoriale landen – Rusland, China, Noord-Korea, Iran, et cetera – heeft volgens menigeen ook de Amerikaanse president Trump deze wereldorde beschadigd. Maar wat houdt die wereldorde in? En waarom wordt zij liberaal genoemd?

Wat exact onder de liberale wereldorde wordt verstaan is niet altijd geheel duidelijk. In ieder geval stoelt deze ‘orde’ op de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en institutioneel op de Verenigde Naties. Dit maakt al duidelijk dat het een orde betreft van na de Tweede Wereldoorlog. Ook andere internationale verdragen en instellingen kunnen eronder worden geschaard. Dan gaat het om instellingen die uiteenlopen van het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de World Trade Organization (WTO) tot de International Labour Organization (een onderafdeling van de VN) en (op regionaal niveau) de Europese Unie.

Waarom wordt deze wereldorde liberaal genoemd?

Hoe ruimer het aantal verdragen en instellingen wordt genomen, des te meer twijfels er kunnen worden gezet bij de aanduiding ‘liberaal’. In sommige verdragen en organisaties worden immers regelingen uitgevaardigd die strijdig zijn met een liberale benadering. Toch komt de aanduiding ‘liberaal’ niet uit de lucht vallen.

Zoals liberalen (in ideologische en partijpolitieke zin) er altijd voor hebben gepleit dat staatsoptreden, dat wil zeggen beperkingen van onze natuurlijke vrijheid, een wettelijke basis behoeven, wat aldus in de plaats komt van willekeur, zo zien zij idealiter ook de wereld ‘geordend’ door het recht in plaats van door botte macht. Conflicten tussen staten zijn onvermijdelijk. Maar beter dan ze door oorlogen te beslechten kan dit gebeuren met behulp van onderhandelingen,

verdragen en arbitrage.

Vóór de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) geloofden tal van liberalen, zij het zeker niet allemaal, dat door steeds nauwere (handels) banden en door interne democratisering de wereld vanzelf vreedzamer zou worden. Oorlog zou het gevolg zijn van kwade intenties van vorsten, adel en een militaire kaste; gewone burgers die de prijs van oorlog betalen zouden er geen belang bij hebben. Voor zover liberalen in deze nogal naïeve droom geloofden, zijn zij er door beide Wereldoorlogen meestal wel ruw uit ontwaakt. Nauwere (handels) banden kunnen evenzeer aanleiding geven tot extra conflicten als tot warmere gevoelens tussen burgers uit verschillende landen. Meer integratie kan net zo goed tot afkeer van de ander als tot broederschap leiden. Maar de gedachte dat er ook dan vreedzame manieren zijn om zulke conflicten te beslechten, en dat die manieren in beginsel te verkiezen zijn boven het voeren van oorlog, is zeer zeker liberaal.

Het illiberale gehalte van de huidige wereldorde

De wereld is niet te vergelijken met een staat. Ondanks de poging tot ordening, ontbreekt een hoogste gezag. In de leer der internationale betrekkingen werd daarom vanouds gesproken van een wereldwijde anarchie, al kun je in het huidige stelsel aan verdragen en instituties beter een zekere zelf-ordening zien. Liberalen geloven in hoge mate in zelf-ordening binnen een land. Waarom zou dit dan op wereldschaal niet werken?

Tot op zekere hoogte werkt het ook wel. Maar zoals liberalen stellen dat er binnen een land uiteindelijk toch een staatsgezag nodig is om kwaadwillenden zo nodig te dwingen zich te schikken, zo kan de wereld ook niet zonder dwang als laatste correctiemiddel. Je zou kunnen zeggen dat de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties als zodanig fungeert. Maar los van het feit dat deze raad beperkte machtsmiddelen heeft, kent hij een dieper liggend mankement.

Alleen al onder de vijf permanente leden van de Veiligheidsraad bevinden zich twee dictatoriaal geregeerde landen: het schijn-democratische Rusland en de communistische dictatuur China. Dit zijn landen die de spelregels van de wereldorde niet delen maar ze

Zitting van de veiligheidsraad van de Verenigde Naties

juist misbruiken ten eigen bate. Beide landen zouden de huidige zogenaamd liberale wereldorde liefst vervangen door een orde waarin zij de dienst uitmaken. Wat voor de Veiligheidsraad opgaat, geldt eveneens op grotere schaal. Een echte liberale wereldorde kan wellicht functioneren indien zij zou bestaan uit liberaal-democratische landen. Maar zij is onmogelijk met landen die de liberale democratie vijandig gezind zijn.

De achilleshiel van de liberale wereldorde

Humanitaire interventies tegen regimes die de mensenrechten grof schenden zijn onmogelijk door veto's die Rusland en China daarover in de Veiligheidsraad uitspreken. Sowieso blokkeren de regimes in deze landen het aan de kaak stellen van de vele mensenrechtenschendingen binnen hun eigen grenzen, en van hun eigen aantasting van de soevereiniteit van andere landen.

Deze smetten op de 'liberale wereldorde' zijn overduidelijk voor wie ze wil zien. In liberaal-democratische landen wenden sommige politici en zakenlieden hun gezicht helaas liever af om handelsbelangen niet te schaden. Maar het kwalificeren van de huidige internationale verhoudingen als een 'liberale wereldorde' is niet alleen onjuist maar kan tevens gevaarlijk zijn. Het beneemt

politici en het grote publiek in het Westen het zicht op een wereld die helemaal niet geordend is, en waarin regimes opereren die bereid zijn alle mogelijke middelen in te zetten waarmee zij de liberale democratieën kunnen ondermijnen.

Een liberale boven-nationale orde is slechts in een beperkt deel van de wereld enigszins gerealiseerd. En deze is kwetsbaar. Doen alsof er reeds een 'liberale wereldorde' bestaat ondergraaft het besef van de bittere en blijvende noodzaak voor liberale democratieën hun waardevolle staatsvorm te verdedigen, desnoods gewapenderhand.

Verder lezen

Tal van boeken behandelen liberalen en (aspecten van) het liberalisme. Deze rijke literatuur groeit bovendien gelukkig nog altijd. Wie er meer over wil lezen kan het beste beginnen met een van de hieronder genoemde werken.

Fleur de Beaufort en Patrick van Schie, *Het LiberalenBoek* (Zwolle, 2011)

Fleur de Beaufort en Patrick van Schie, *Sociaal-liberalisme* (Amsterdam, 2014)

Michael Freeden, *Liberalism: a very short introduction* (Oxford, 2015)

Edwin van de Haar, *Bemind, maar onbekend. De politieke filosofie van het liberalisme* (Soesterberg, 2011)

Martin van Hees, Patrick van Schie en Mark van de Velde, *Neo-liberalisme: een politieke fictie* (Amsterdam, 2014)

Helena Rosenblatt, *The lost history of liberalism. From Ancient Rome to the twenty-first century* (Princeton, 2018)

Patrick Stouthuysen, *Vrijheid voorop. Een kennismaking met het liberalisme* (Gent, 2016)

Dirk Verhofstadt, *De geschiedenis van het liberalisme* (Antwerpen, Amsterdam en Gent, 2017)

